

ban leljük meg. Az embert hiába számúzták, hiába akarja magát számúzni, hiába akar menekülni a felelősség, a bűntudat elől: az előbb vagy utóbb betör hozzá is, kinyitja az ablakot és kiszellőzteti a lélek dohos és zárt levegőjét, kiirtja a penészt és pókhálót. Megpróbálja a saját lábára állítani az embert.

TANULSÁGOK

És éppen ez Bulatović sötét, komor könyvének végső tanulsága. Nagy a múlt és sok volt benne a bűn, a kietlenség, a nyomor, az embertelenség. De a veszedelem harcra kényszeríti a legjobbakat, akik még tudnak harcolni és mernek emberek lenni. Bulatović hősei majd mind elpusztulnak, nem állják

a harcot, a bűnök és a lélek sötétsége erősebb bennük, mint a tűzé, amely perzseli a múltat. De benne van a hit, hogy az ember mégis győz majd, legyőzi önmagát, énje rosszabbik felét és új házat épít az üszkös romok helyén.

Bulatović élményei az emberi rossz-szaságból táplálkoznak. Első kötetében még nem talált kivezető utat a Sartreféle zárt ajtók mögül. Most ebben a könyvében felnyílnak a zarak. Még szimbólumokkal, látomásokkal dolgozik, még az absztrakt ember uralkodik képzeletvilágán, vagy legalább is a valóság elemeiből épített, de nem valószínű ember. De igazsága hirdetéséhez a művészet síkján, a jelek szerint ez is elegendő. Nála a mű költői anyaga és jellege a legértékesebb és a legtöbbet mondó. És írói fejlődésének nagy lépése ez a könyv a ma embere felé, aki már nem absztrakt valami, hanem valóságos életet élő lény.

Regény a mulandóságról

Tomán László

BORA ČOŠIĆ: SVI SMRTNI, KOSMOS KÖNYVKIADÓ, BEOGRÁD, 1958

Bora Čosić egyik régebbi elbeszélése egy hangyabolyra épült házról szól. Első regényében, az 1956-ban megjelent *Tolvajok házában* darazsakról és molyokról tesz említést. A hangyák aláásták a ház alapjait, az épületnek előbb-utóbb össze kell dőlnie, a molyok mindent megrágnak, tönkretesznek. Új regényében, a „*Svi smrtni*”-ban az elmúlás közvetlen alakjában, az idő folyásának kérelhetetlenségében jelenik meg. Feleslegessé váltak a képcserék, szimbólumok, Čosićnak sikerült az időt kiválasztania, kiszűrnie, állandóan és mindenütt jelenlévő fluidummá átalakítani, s így vezette be a regénybe. Róla szól ez a könyv, az időről, amely

szüntelenül múlik, a távolodás, eltűnés, a semmibeveszés útján mindent elsöpör maga előtt, sohasem áll meg, azokat, akik az örökkévalóság nevében, percnyi jólét, javak érdekében szembe mernek vele szállni, elkapja, megtáncoltatja szörnyű forgószélben, megkeveri, megkavarja, megperdíti, el is dobja, odavágja, visszarántja, összetöri, cafatokra tépi, aztán elszórja csontjait. Van Virginia Woolf „*To the Lighthouse*” című regényében egy fejezet, amelynek ez a címe: „Az idő múlik; az írónő itt tizenöt oldalon hosszú éveket ír le, úgyhogy érezni lehet benne az idő irgalmatlan süvöltését. Bora Čosić tanult az angol írónőtől. A „*Svi smrtni*”-ban látni az időt, igen, mindenütt ott hagyja a nyomait, megy tovább, de ott marad belőle valami: levél sárgul, haj megöszül, fogak hullnak, ráncok ülnek, bútor ropog, fal leomlik, porrá válik,

felhők szállnak, csak soha, csak soha semmi sincs egy helyben, mozdulatlan. Maga az elmulás lassú, alig észrevehető, de annál biztosabb, határozottabb és kegyetlenebb. Annál valóságosabb, mert egyszerre, váratlanul köszönt ránk az új, az újabb pillanat, esemény. És a halál. Ahogy az idő véghezviszi művét, s elér a halálig, aztán kezdi az egészet előlről, úgy ér el Čosić az elkerülhetetlen véghez, a részletekben és az egészben is. A halál nem valami rendkívüli, hisz állandóan haldoklunk, pereg a homokóra, s amikor az utolsó szem is aláhull, azt már nem is lehet tudni, ott már semmi sincs, csak az üresség.

Se az emberek otthonának, környezetének vagy az utcának apró, különben jelentéktelen, de most fontossá, jelentőssé felövő részletei — szöglet, egy repedés, szakadás —, se a személyek külseje, mozdulatai, szavai, szándékai, titkos gondolatai nem kerülnek el Čosić figyelmét. Kitér a legkisebb mozzanatra, csodálatos türelemmel, ritka megfigyelőkészséggel néz és jegyez. Mintha az a kép, melyet élénk tár, megszámlálhatatlan ilyen piciny darab-ból állna. Semmit sem hagy el, állandóan éber, mindent észrevesz, s ezzel sikerül regényében megteremtenie annak a világnak a légkörét, melyben a cselekmény (ha ilyen egyáltalán van művében) történik, azaz: ahol az idő állhatatosan, kitartóan végzi rettentő munkáját.

Nagyvárosi polgári környezet ez, melyben a bútorokat, agyvelőket, függönyöket, ereket, lelkeket egyaránt ki-kezdte az idő. Nemcsak a kézzelfogható tárgyak és az emberek tartoznak ebbe a világba, hanem avatag gondolkodásmód és penészes szokások, unalom, tehetetlenség, kifáradt akarat, ernyedtség, öntudatlan és hiábavaló védekezés az elmulás ellen.

Ezt a világot Bora Čosić sajátos és tagadhatatlanul hatásos módon fejezi ki: a hangsúly nála a mondaton van. Mondatai hosszúk, elnyúlnak és nyugalmisan kigyóznak; összetettségükben, szakadatlan hullámmásukban Čosić az idő múlása irodalmi megjelenítésének egy lehetőségét találta meg. Legtöbb mondata felsorolás. Egy összetett mondatban az időbeliség kérdését úgy oldja meg, hogy a mondatokat, időt jelentő kötőszavakkal fűzi egymásba, s mivel nincs belőlük sok, ismétlődnek, lüktetnek. Mint az idő múlásának, órák ketyegésének, harangok kongásának, szívek dobogásának figyelmeztető melódijája.

A Tolvajok házá-t kísérleti regénynek nevezhetjük abban az értelemben, hogy az író nem a módszerrel, hanem saját erejével kísérletezett egy — számára — új műfajban és új ábrázolási eszközzel. A Svi smrtnj már nem kísérlet, hanem Čosić eddigi próbálkozásaitól nem független, komoly eredmény.

Hamisjátékosok leleplezése

Tomán László

ILLÉS ENDRE: HAMISJÁTÉKOSOK, MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 1958

1957-ben irodalmi esemény volt Illés Endre kritikáinak, tanulmányainak, esszéinek, emlékezéseinek gyűjteménye, a Krétarajzok, s egy külföldön élő ma-

gyar író Illyés Gyula, tamási Áron, Németh László, Déry Tibor és mások műveivel együtt a felszabadulás utáni legjobb magyar könyvek közé sorolta. 1958-ban kétségtelenül az év legjelentősebb könyvei közé tartozik Illés Endre Hamisjátékosok című kötete, amely elbeszéléseket, novellákat, történeteket, karcolatokat tartalmaz. Ez a két könyv, a siker mellett, másban is